

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI ESSZÉK

Pétsy Zsolt Balázs
DZERZSINSZKIJ ÖRÖKSÉGE

A „Stasi” egykori épületkomplexuma ma Berlinben mindenki számára nyitott hely, bárki számára látogatható múzeumként működik. A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) Állambiztonsági Minisztériuma (a „Stasi” ennek a rövidített elnevezése) az NDK állambiztonságért felelős központi államigazgatási szerve volt. Áprilisi berlini látogatásom során egy teljes napot szántam a kiállítás mind alaposabb megtekintésére. Az egykori Stasi-dolgozók magukat kifejezetten csekistának nevezték, csekistának tekintették, büszkéek voltak arra, hogy az egykori szovjet állambiztonsági szerv, a CSEKA ideológiai örökségének továbbvivői. Az első csekista, a lengyel származású Feliks Edmundovics Dzerzsinszkij szobra ott áll mind a mai napig, kikerülhetetlen látvány. Gondolkodóba estem, miért tartották ennyire kiemelten fontosnak, miért alapítottak külön kitüntetést a nevével, és miért állítottak számára szobrot.

Nemcsak az egykori NDK-ban találkozhatunk nevével az állambiztonsági múlt kutatása során. Hazánkban az ÁVH (a magyar Államvédelmi Hatóság) középvezetői számára 1949-ben Dzerzsinszkij Tiszti Tanosztályt indítottak, majd 1951-től az Isteni Szeretet Leányai apácarend Szabadság-hegyen épült zárdájának az államvédelem által elfoglalt épületében működött a Dzerzsinszkij Operatív Iskola. Előszeretettel neveztek el róla utcákat, tereket. Például a kátyúni sírokból fellelt lengyel tiszték, áldozatok egy részét valószínűsíthetően a szmolenszki NKVD (Belügyi Népbiztosság, a szovjet állambiztonsági hatóság) Dzerzsinszkij utcában található székházának celláiban végezték ki, vagy például a sztrobelszki tiszti hadifogolytábor szerencsétlen sorsú foglyait Harkovban, az NKVD Dzerzsinszkij téren álló székhelyének alagsorában ölték meg a második világháború során. Lengyelországban 1951-ben, halálának huszonötödik évfordulóján ünneppsorozatokat rendeztek, szobrot állítottak neki Varsó belvárosában, a példákat még hosszabban is lehetne sorolni.

A szovjet típusú rezsimek hatalma lényegében jelentős mértékben a hatékony titkosrendőrségen, hatékony állambiztonsági szervek tevékenységén alapult. A különböző állambiztonsági szolgálatok a szovjet típusú diktatúrákban előszeretettel nevezték magukat csekistáknak még a nyolcvanas években is, nem sokkal a diktatúrák bukása előtt is. Maga a CSEKA, mint mozaikszó, jelentése „Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs elleni Harcra”. A „rendkívüli helyzet rendkívüli megoldásokat tesz szükségessé” elvet magáévá téve korlátlan felhatalmazást kért és kapott a bolsevik hatalomgyakorlótól 1917-ben, ami az ellenségnek vélt emberek mindenféle ítélet nélküli

kivégzését is magában foglalta a kezdeti időkben. A rendkívüli módszerekből általános módszerek, a kivételesből általános lett. Bár a módszerek – beleértve a fizikai erőszak alkalmazását is –, ha mondhatjuk így, idővel jelentős mértékben finomodtak, az állami hatalmi gépezet egyik pillérének alapmodellje lefektetésre került. Az ideológiai háttér lényegileg mindvégig ugyanaz maradt, a kommunista állambiztonsági szervek – bárhogya is nevezték éppen el, s szervezték meg az adott korszakban – a nép ellenségeit, ellenfeleit keresték, kutatták. A politikai hatalom fenntartása érdekében előszeretettel alkalmaztak különböző mértékben besúgórendszert, például a Német Demokratikus Köztársaságban a nyolcvanas évek végén milliós nagyságrendben (minden állandó és eseti informátort is számolva, akik legalább egyszer információt adtak a Stasi részére másokról). A szovjet mintát követő állambiztonsági szolgálatok idővel a közvetlen fizikai terror helyett abba az irányba mozdultak, – megváltozott idővel a kiindulópont – hogy minden emberért, ha tetszik, a homo sovieticusért küzdeni kell, vissza kell téríteni minden eltévelyedett személyt az ideológiailag a politikai hatalom által megfelelőnek tartott útra.

Véleményem szerint Dzerzsinszkij a Szovjetunió korai éveinek egyik legfontosabb figurája volt, sokak számára az ellenségek megfékezésének és a forradalom védelmének megtestesítője. Hűsége az általa követett forradalomhoz és elkötelezettsége a forradalom ellenségei elleni küzdelemhez alakította életét és politikáját. Az általa vezetett titkosrendőrség fennállása alatt emberi tömegek elpusztításával milliókat rettentett el eleve a kritika megfogalmazásától.

A történelemkönyvekben neve összefonódott az erőszakos hatalmi elnyomás képével. Ki volt valójában ez az ember, és miért vált korának egyik legnagyobb hatású személyiségévé? Csak a neve öröklődött tovább, vagy a módszerei is? Az 1917. évi oroszországi forradalom és az azt követő polgárháború viharában Dzerzsinszkij központi figurává, egyúttal az államhatalom és az ellenségek elleni harc jelképévé vált. Szavaival és tetteivel hangsúlyozta, hogy a hatalomnak egyetlen célja lehet: a nép ellenségeinek késedelem nélküli megsemmisítése. A CSEKA brutális módszereket alkalmazott az ellenségesnek ítélt elemek ellen. Az ő nevével fémjelzett „cskekizmus” – melyet az állambiztonsági szervek saját magukra is alkalmaztak – szerepe alapvető volt a bolsevik hatalom megszilárdításában, majd a Szovjetunió konszolidációjában is.

A „cskekizmus” mögött álló módszertani megközelítés a második világháború után a szovjet érdekszféra szatelitállamainak tekintett európai országokba is exportálásra került. Dzerzsinszkij tevékenysége során dehumanizálta mindazokat az embereket, csoportokat, közösségeket, akiket a fennálló politikai hatalom ellenségeinek tartott. A Szovjetunióban és a szovjet érdekszférában

módszereinek ideológiai háttére tovább öröklődött, a biztonsági szolgálatok a hatalmi gépezet fenntartásának hatékony támaszaként működtek.

Dzerzsinszkij 1926. július 20-án a párt központi bizottságában beszédet tartott, majd pár órával később szívszélhűdést kapott. Egyes vélekedések szerint merényletet követtek el ellene, majd elhelyeztek a mellére egy, „Így járnak az árulók” feliratú papírcédulát.¹ A propaganda elengedhetetlen része volt a csekista eszköztárnak, szemléletes példa erre Sztálin alábbi „méltatása” Dzerzsinszkij halálakor: „Nem ismert pihenést, nem vetett meg semmiféle nehéz munkát, merészen küzdött a nehézségek ellen és leküzdötte azokat, minden erejét, egész energiáját annak az ügynek áldozta, amelyet a párt rábízott és – elégett a proletariátus érdekeiért, a kommunizmus győzelméért végzett munkában”².

Személyisége és tettei továbbra is megosztja az értékeléseket és kutatásokat. Sokak számára a forradalom iránti elkötelezettsége példa a hűség és az elszántság fontosságára, talán leginkább ez nevezhető történelmi szempontból Feliksz Edmundovics Dzerzsinszkij örökségének.

¹ Jamrik Levente: *A szovjet halotti maszkok múzeuma*, <https://www.gyartastrend.hu/cikk/a-szovjet-halotti-maszkok-muzeuma> (Letöltés: 2023. december 09.)

² Pravda 166. sz. 1926. július 22. Forrás: I. Sztálin: Dzerzsinszkij, in, F. E Dzerzsinszkij: *Válogatott cikkek és beszédek 1908–1926*, Budapest, Szikra, 1951, 6.